

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИПЕРЕДПОСИЛКОВЕ ЗНАННЯ МЕТАНАУКОВОГО РІВНЯ
ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИPRECEDING KNOWLEDGE OF THE METASCIENTIFIC LEVEL
AS AN ELEMENT OF METHODOLOGICAL SUPPORT
OF UKRAINIAN ECONOMICAL SCIENCES

У статті розглянута проблема визначення такого елементу системи методологічного забезпечення проведення економічних досліджень, як передпосилкове знання метанаукового рівня пізнання. Як свідчить досвід вітчизняних економічних досліджень, завдання формування відповідного елементу зазначеної системи навіть не ставиться. Отже, існує проблема обґрунтованого вибору відповідної метанаукової теорії та притаманної їй категоріальної матриці як засадних елементів системи методологічного забезпечення проведення наукового дослідження. На підставі проведеного аналізу було обґрунтовано положення, що теорію діалектики необхідно включати як передпосилкове знання метанаукового рівня пізнання до системи методологічного забезпечення вітчизняної економічної науки. Крім того, була систематизована адекватна зазначеній теорії категоріальна матриця.

Ключові слова: система методологічного забезпечення економічного дослідження, передпосилкове знання, метанауковий рівень пізнання, категоріальна матриця, метанаукова теорія, теорія діалектики.

В статье была рассмотрена проблема определения такого элемента системы методологического обеспечения проведения экономических исследований, как предпосылочное знание метанаучного уровня познания. Как показывает опыт отечественных экономических исследований, задание формирования такого элемента названной системы даже не ставится. Таким образом, существует проблема обоснования выбора метанаучной теории и адекватной ей категориальной матрицы как базисных элементов системы методо-

логического обеспечения проведения научного исследования. На основе проведенного анализа было обосновано положение, что теорию диалектики необходимо включать как предпосылочное знание метанаучного уровня познания в систему методологического обеспечения украинской экономической науки. Кроме того, была систематизирована адекватная указанной теории категориальная матрица.

Ключевые слова: система методологического обеспечения экономического исследования, предпосылочное знание, метанаучный уровень познания, категориальная матрица, метанаучная теория, теория диалектики.

In the article has been considered the problem of the definition of this element of the system of methodological support of economical research, as preceding knowledge of metascientific level of cognition. As the experience of Ukrainian economical research, the task of forming such an element of the system even does not put. This way, there is the problem of justifying the selection meta-theory and adequate her categorical matrix as the basic elements of system of methodological support scientific research. On the basis of the analysis has been substantiated position, that the theory of dialectic should be included at system of methodological support of Ukrainian economical science as a preceding knowledge of metascientific level of cognition. Besides matrix of categories that adequate this theory has been systematized.

Key words: system of methodological support of economical research, preceding knowledge, metascientific level of cognition, matrix of categories, metascientific theory, theory of dialectic.

УДК 001.891.3+33

Братута О.Г.

к.е.н., доцент,
докторант кафедри економіки
промисловості та організації
виробництва
ДВНЗ «Український хіміко-технологічний
університет»

Постановка проблеми. Для більшості вітчизняних науковців у галузі економічної науки притаманне спрощене уявлення щодо місця та ролі методології у науковому дослідженні, наслідком чого є формальне ставлення до обґрунтування методу його проведення. Практично усе зводиться до вибору з арсеналу традиційних (або навіть просто популярних (модних) на відповідному історичному етапі еволюції науки) засобів проведення наукового дослідження та встановлення певної відповідності між задекларованими засобами й отриманими науковими результатами. За таких обставин основними завданнями наукового дослідження

стають визначення й ідентифікація наукового факту явища з подальшим еkleктичним обґрунтуванням його відповідності наявній системі знань. Як наслідок, більшість наукових досліджень, а відповідно, й отриманих наукових результатів, фактично має описовий, догматичний і квазінауковий характер. Можна констатувати, що у сучасній вітчизняній економічній науці призупинився процес створення та приросту теоретичного наукового знання.

Одна з основних причин такого становища полягає у спрощеному підході до процесу формування системи методологічного забезпечення проведення економічного дослідження. Зокрема, ігно-

рується необхідність визначення таких елементів цієї системи, як передпосилкове знання, форма логіки процесу створення предметного наукового знання, система критеріїв оцінки істинності отриманих наукових результатів та форма наукового знання, у якій передбачається їх представити. З одного боку, зазначене становище обумовлено консервативним характером, що притаманний методологічній свідомості вітчизняної наукової спільноти, з іншого – недостатнім розумінням місця та ролі зазначених елементів у процесі формування предметного економічного знання.

Проблема визначення такого елементу системи методологічного забезпечення проведення економічних досліджень, як передпосилкове знання, є однією з ключових з огляду і на те, що її вирішення передуює у процесі формування інших елементів згаданої системи, а також відіграє засадну роль у процесі створення предметного знання. Водночас проблема передпосилкового знання потребує вирішення двох завдань: визначення як передпосилкового знання метанаукового рівня, так і конкретно-наукового рівня пізнання. Якщо завдання визначення передпосилкового знання конкретно-наукового рівня, хоча формально (але не фактично) вирішується частково через застосування «категоріальної матриці» домінуючої парадигми економічної науки, то щодо передпосилкового знання метанаукового рівня воно практично не вирішується.

Сутність передпосилкового знання метанаукового рівня пізнання визначається його світоглядним характером, а його місія полягає у виконанні онтологічної функції щодо предметного наукового знання конкретно-наукового рівня. На нинішньому історичному етапі процесу еволюції предметного наукового знання зазначений вид передпосилкового знання представлений у формі альтернативних метанаукових теорій буття (картини світу як цілісного явища), у яких визначається його сутність, структура, механізми функціонування й еволюції. Виступаючи самостійною формою наукового знання на найвищому рівні його узагальнення, ці зазначені теорії є основою для здійснення процесу наукового пізнання вже окремих сфер буття, що відбувається на рівні особливого й одиничного у межах спеціальних наукових дисциплін. Результатом цих процесів є формування відповідних часткових (локальних) теорій.

Отже, існує проблема обґрунтованого вибору відповідної метанаукової теорії та притаманної їй категоріальної матриці як засадних елементів системи методологічного забезпечення проведення наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній науці у 90-х роках минулого сторіччя дослідження теоретичних проблем у сфері методології практично не проводилися.

Зазначений стан речей обумовлений певними історичними обставинами, засадними з яких є такі: виокремлення України зі складу СРСР й утвердження як самостійної національної макро-економічної системи; кардинальна зміна основ організації та типу господарського механізму функціонування економіки країни. За таких обставин виникла нагальна потреба в перебудові вітчизняної економічної науки, метою якої був перехід на інші світоглядні засади, тобто заміна наукової парадигми як у сфері метанаукового, так і у сфері конкретно-наукового знання.

Що стосується процесу зміни світоглядних позицій у сфері конкретно-наукового знання, то він відбувся досить швидко, хоча, на наш погляд, достатньо формально. Останнє знайшло відображення у відмові від парадигми марксистської школи та переорієнтації на позиції "Main stream".

Щодо сфери метанаукового знання, то тут протягом тривалого часу проблема не тільки не вирішувалася, але й не ставилася. Більшість вітчизняної наукової спільноти, зокрема прикладних дисциплін, стихійно прийняла світоглядні позиції позитивізму. Зазначене становище обумовлено двома причинами історичного характеру: 1) ефектом «дисциплінарного ізоляціонізму» [1, с. 21] у сфері методологічного знання, що виник на попередньому (радянському) етапі процесу еволюції вітчизняної економічної науки; остання, як і інші дисципліни конкретно-наукового рівня пізнання, під час продукування предметного знання напрацьовувала та використовувала власну методичну базу, хоча формально (чисто з ідеологічних вимог) проголошувалася як методологічна база дослідження теорія матеріалістичної діалектики; 2) набутий історичний досвід у сфері методологічного забезпечення сприяв тому, що більшість вітчизняної наукової спільноти на теперішньому етапі еволюції економічної науки не критично перейшла на позицію методологічного плюралізму як одне із засадних положень, уведені у сучасну методологічну свідомість дослідників філософією науки.

Першим з українських учених-економістів, який розпочав ґрунтовне дослідження у сфері методології вітчизняної економічної науки й актуалізував відповідну проблематику, був доктор економічних наук, професор С.В. Мочерний. Процеси подальшого розширення проблемної сфери та масштабів проведення наукових досліджень щодо формування засад методологічного забезпечення зазначеної галузі науки пов'язані з такими відомими економістами, як, зокрема, В.М. Геєць, А.С. Гальчинський, В.Д. Базилевич, А.А. Мазаракі.

Аналіз останніх публікацій дає підстави зробити такі висновки щодо отриманих наукових результатів:

– проблема поліпшення системи методологічного забезпечення сучасної вітчизняної еконо-

мічної науки почала вирішуватися на шляху переосмислення такого її елементу, як передпосилкове знання метанаукового рівня;

– щодо вирішення проблеми вибору передпосилкового знання метанаукового рівня можна виділити такі альтернативні підходи: 1) компілятивний, що передбачає осучаснення методологічних положень філософської теорії діалектики на основі відповідних засадних положень загальнонаукової теорії синергетики [2]; 2) догматичний – повернення на методологічні засади філософської теорії метафізики [3]; 3) традиційний – залишення на методологічних засадах філософської теорії матеріалістичної діалектики [4]; 4) трансформаційний – кардинальний перехід на методологічні засади загальнонаукової теорії синергетики [5].

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення зі складу метанаукових теорій тієї, що повинна та здатна виконувати роль загальнонаукового знання як засадного елементу у системі методологічного забезпечення проведення досліджень у вітчизняній економічній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У складі метанаукового знання спостерігається досить значний перелік теорій, що претендують на статус світоглядних [1; 3; 5–7]. Однак значна їх кількість спеціалізується скоріше на більш детальному розкритті онтологічного змісту окремих, на певний історичний момент ключових, аспектів буття або його відповідних сфер, а отже, за їх характером їх слід ідентифікувати як локальні теорії. До розвинутих теорій, враховуючи глибину, логічність і системність розкриття сутності, змісту, форм прояву буття як світоглядного явища, а також систематизованість набутого наукового знання, зі складу філософських слід віднести теорії діалектики, метафізики та позитивізму; загальнонаукових – теорію синергетики (самоорганізуючих систем).

Спільною істотною ознакою діалектики та синергетики є те, що у межах цих теорій буття й окремі його явища розглядаються у процесі безперервних змін і стосовно суті, змісту та форми.

Принципова відмінність метафізики від діалектики та синергетики полягає у тому, що сутнісна та змістовна складові відповідних категорій мисляться як сталі, тоді як їх форми – у неперервному процесі змін внаслідок постійної взаємодії між явищами. Рефлексія стосується лише кількісних змін, ігноруючи при цьому наявність якісних змін буття. В контексті об'єкта та предмета економічної науки можна стверджувати, що теорію метафізики недоцільно розглядати як передпосилкове знання системи методологічного забезпечення наукового дослідження.

Позитивізм відрізняється від теорій метафізики, діалектики та синергетики орієнтацією на емпіричну форму пізнання й ігнорування його

теоретичної форми. Наслідком такого становища є те, що дійсність як цілісність у межах цієї філософської теорії не розглядається взагалі як об'єкт наукового дослідження. Як останній виступають лише окремі явища та форми їх існування у конкретному часово-просторовому вимірі.

Основні концептуальні положення теорії позитивізму можна визначити таким чином:

– наукове знання є сукупністю уявлень, основою яких є досвід людини («принцип гносеологічного плюралізму»);

– метою наукового дослідження визначається емпіричне знання («принцип емпіризму»);

– цілями наукового дослідження є опис зовнішніх ознак явища та визначення його як наукового факту, а не розкриття його сутності через поняття; таким чином, форми явища виступають об'єктом дослідження («принцип дискриптивізму»);

– істинним вважається таке наукове знання, підстави для існування, якого, як власне і саме існування, можуть бути підтверджені досвідом практичної діяльності («принцип верифікації»);

– проведення наукового дослідження здійснюється із використанням засобів символічної логіки.

Домінування емпіричної направленості у теорії позитивізму, що відповідним чином позначається на змісті наукового знання й організації проведення наукового дослідження, суттєво обмежує можливості процесу наукового пізнання у будь-якій сфері чи дисципліні науки. Використання зазначеної теорії як передпосилкове знання у науковому дослідженні свідчить або про недостатньо високий творчий потенціал відповідної науки або про його вичерпання, що є ознакою онтологічної і гносеологічної кризи у відповідній галузі знань. У контексті зазначеного можна зробити висновок, що теорію позитивізму також недоцільно використовувати як передпосилкове знання економічних досліджень.

Основні відмінності між теоріями діалектики та синергетики полягають:

1) у найменуванні поняття та змісті об'єкта наукового дослідження;

2) у формі логіки під час проведення наукового дослідження;

3) у використаних логічних засобах виведення наукового знання;

4) у визначених концептуальних положеннях наукового знання, відображеного у цих теоріях.

Відмінності щодо об'єкта наукового дослідження проявляються на:

1) формальному рівні, тобто у термінах, що застосовані до його позначення, зокрема у діалектиці – буття; синергетиці – самоорганізуюча система;

2) змістовному рівні, зокрема у діалектиці буття як явище визначається у таких формах, як об'єкт, процес і відносини; синергетиці – самоорганізуюча система, що перебуває у процесі трансформації

і взаємозалежних відносинах із зовнішнім середовищем.

Форма логіки під час проведення наукового дослідження: у діалектиці – традиційна (ессенціальна); синергетиці – символічна.

Логічні способи виведення наукового знання: у діалектиці – індукція та дедукція; синергетиці – аналогія.

Теорія синергетики є сучасною розвинутою формою теорії систем, що була модернізована й удосконалена на основі узагальнення онтологічних і методологічних засад постньютонівської фізики (квантова теорія, теорія відносності, теорія елементарних частинок), претендує на нову трактовку картини світу, тобто буття взагалі, а відповідно, і його сфер, зокрема матеріально та суспільного. Слід додати, що зазначена теорія на сучасний момент розглядається як головна теоретична підвалина такої галузі наукового пізнання, як філософія науки, що претендує на статус системи методологічного забезпечення усіх наукових дисциплін. При цьому філософія науки не вживає філософські теорії як альтернативні, конкурентні чи допоміжні. Якщо метафізика не була прийнята як одна з теоретичних засад філософії науки внаслідок догматичного характеру цієї теорії, то неприйняття діалектики обумовлено такими причинами:

- «по-перше, багатьом науковцям діалектичні пасажі видаються дуже абстрактними, беззмістовними, заплутаними;

- по-друге, часто видається, що діалектичні міркування нічого не додають до того, що можуть дати конкретні дослідження та експерименти;

- по-третє, декому здається, що не варто упереджувати дослідження якимись загальними міркуваннями, які можуть не підтвердитись, проте збити науковця із неупередженої позиції;

- по-четверте, багато науковців мають справи не із широкими теоретичними узагальненнями, а із частковими, фрагментарними, до того ж – прикладними знаннями, де потреба у засобах узагальнення на рівні другої рефлексії (вироблення парадигм, принципів, алгоритмів інтелектуального пошуку) відсутня» [6, с. 245].

Основні концептуальні положення теорії синергетики можна визначити таким чином:

- процес розвитку складної нерівноваженої гетерогенної дисипативної системи визначається як процес трансформації попередньої складної системи цілісного типу у просту систему сумативного типу, з якої внаслідок випадкових взаємодій простих неоднорідних базових елементів формується нова складна система цілісного типу;

- дисипативна система визначається як система, що самостійно виникає у нестійкому, насиченому енергією середовищі завдяки оберненому позитивному зв'язку, який виводить систему з рівноваги;

- процес трансформативного розвитку (переходу або скачка) включає такі етапи саме у наведеній послідовності: біфуркація, хаос, синтез;

- процес трансформативного розвитку здійснюється за так званою нелінійною логікою, що передбачає різновекторність розгортання цього процесу;

- виникаючи з малих флуктуацій, дисипативна система виявляє здатність до саморозвитку та розмноження, що забезпечується запасами енергії усередині системи або поглинанням її з оточуючого середовища.

Теорія синергетики за окремими елементами власної системи методологічного забезпечення (зокрема, передпосилкове знання та категоріальний базис) способом логічного виводу та змістом основних концептуальних положень, що побудовані на основі асоціативного ототожнення з науковою гіпотезою щодо специфічної форми матеріальної сфери буття, а також належать до класу логіко-математичних теорій, не може бути віднесена до наукових теорій світоглядного типу. Крім того, розглянута теоретична схема тим більш неприйнятна для дослідження явищ суспільного буття, де процеси її функціонування й еволюції визначаються не тільки об'єктивними, але й суб'єктивними причинами та обставинами.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що теорію синергетики, як і теорії метафізики та позитивізму, недоцільно включати як передпосилкове знання до системи методологічного забезпечення економічної науки.

Діалектика є різновидом світоглядних філософських теорій про буття як цілісної і структурованої плинної дійсності. Основні концептуальні положення теорії діалектики можна визначити таким чином:

- основною істотною ознакою дійсності як буття є те, що вона перебуває у стані руху;

- рух тлумачиться як процес неперервних, закономірних змін;

- зазначений процес змін виявляється у поліпшенні сукупності якісних та кількісних характеристик дійсності, а отже, за своєю суттю є еволюційним процесом;

- дійсність розглядається одночасно і як конкретна цілісність, і як певним чином структурована сукупність взаємопов'язаних явищ;

- кожне явище є конкретним, тобто має свою індивідуальну міру як співвідношення власних якісних та кількісних характеристик у межах його загальної цілісності;

- явища перебувають у відносинах взаємозв'язку та взаємовпливу;

- процес руху щодо дійсності загалом та її окремих явищ зокрема базується на внутрішньому механізмі;

– механізм руху реалізується через вирішення суперечності між протилежностями явища, що є полярними якісними характеристиками;

– якісні та кількісні характеристики явища знаходяться у відносинах взаємовпливу та взаємозалежності (взаємного переходу); накопичення (зміна) кількісних характеристик, зумовлених доміантною якісною ознакою, під час досягнення певної межі приводить до зміни доміантної ролі однієї з характеристик у складі якісних ознак й утворення нових;

– процес руху здійснюється через заперечення однієї протилежності іншою, а результатом їх взаємодії є утворення нового співвідношення кількісно-якісних характеристик, що виявляється у процесі еволюції явища та дійсності загалом.

Поняття об'єкта дослідження у теорії діалектики є змістовним і загальним, обсяг якого охоплює усі прояви дійсності як у просторі, так і в часі (минулому, сьогоденні та майбутньому). Теорія діалектики дає наукове знання про дійсність на вищому рівні узагальнення, а тому є за своїм змістом світоглядною науковою теорією розвинутого типу. Як наслідок, у системі її методологічного забезпечення не потрібно передпосилкове знання більш високого рівня узагальнення, але водночас зазначена теорія сама виступає передпосилковим знанням щодо конкретних наукових дисциплін як загальна картина світу. Крім того, система наукових знань цієї теорії сформована з використанням досконалих логічних засобів його виведення.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що теорію діалектики необхідно включити як передпосилкове знання метанаукового рівня пізнання до системи методологічного забезпечення вітчизняної економічної науки.

Категоріальна матриця передпосилкового знання метанаукового рівня пізнання повинна включати такі поняття, сформовані у рамках теорії діалектики:

– категорія буття, яку слід тлумачити як плінну реальність (дійсність) у різноманітті взаємопов'язаних явищ;

– явище, яке слід тлумачити як конкретну форму вияву буття як певної цілісності, а також окремих її складових (об'єкта, процесу, відносин);

– сутність, яку слід тлумачити як сукупність основних загальних та істотних ознак (якісних характеристик), що визначають своєрідність явища та зумовлюють склад його інших ознак (якісно-кількісних характеристик);

– форма, яку слід тлумачити як одиничну конкретність вияву явища у певній сфері буття на певному етапі її еволюції у межах конкретного часово-просторового виміру дійсності;

– зміст, який слід тлумачити як сукупність загальних й істотних ознак, що визначають специфіку певної форми явища;

– причина, яку слід тлумачити як певне явище, що зумовлює появу іншого явища або ґенезу його нових форм;

– наслідок, який слід тлумачити як нове явище або його нові форми, появи яких зумовлені певним явищем;

– якість, яку слід тлумачити як внутрішні ознаки явища, що характеризують його сутність або зміст окремих форм; ці ознаки мисляться;

– кількість, яку слід тлумачити як зовнішні ознаки явища, що характеризують відмінність і множинність його окремих форм; ці ознаки не мисляться, а уявляються.

Висновки з проведеного дослідження. Проблема визначення такого елементу системи методологічного забезпечення проведення економічних досліджень, як передпосилкове знання, є однією з ключових, враховуючи і те, що її вирішення передуює у процесі формування інших елементів згаданої системи, а також відіграє засадну роль у процесі створення предметного знання. Водночас проблема передпосилкового знання потребує вирішення двох завдань: визначення як передпосилкового знання метанаукового рівня, так і конкретно-наукового рівня пізнання. Якщо завдання визначення передпосилкового знання конкретно-наукового рівня, хоча формально (але не фактично) вирішується частково через застосування «категоріальної матриці» домінуючої парадигми економічної науки, то щодо передпосилкового знання метанаукового рівня воно практично не вирішується.

У складі метанаукового знання спостерігається досить значний перелік теорій, що претендують на статус світоглядних. Однак значна їх кількість спеціалізується скоріше на більш детальному розкритті онтологічного змісту окремих, на певний історичний момент ключових, аспектів буття або його відповідних сфер, а отже, за своїм характером їх слід ідентифікувати як локальні теорії. До розвинутих теорій, враховуючи глибину, логічність і системність розкриття сутності, змісту, форм прояву буття як світоглядного явища, а також систематизованість набутого наукового знання, зі складу філософських слід віднести теорії діалектики, метафізики та позитивізму; загальнонаукових – теорію синергетики (самоорганізуючих систем).

Отже, існує проблема обґрунтованого вибору відповідної метанаукової теорії та притаманної їй категоріальної матриці як засадних елементів системи методологічного забезпечення проведення наукового дослідження.

На підставі проведеного дослідження було обґрунтовано положення, що теорію діалектики необхідно включити як передпосилкове знання метанаукового рівня пізнання до системи методологічного забезпечення вітчизняної економічної науки. Крім того, була систематизована адекватна зазначеній теорії категоріальна матриця.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Яскевич Я.С. Філософія и методологія науки : [учеб. пособие] / Я.С. Яскевич, В.К. Лукашевич. – Минск : БГЭУ, 2009. – 475 с.
2. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження / С.В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.
3. Базилевич В.Д. Метафізика економіки / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К. : Знання, 2007. – 718 с.
4. Геєць В.М. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : [навч. посіб.] / В.М. Геєць та ін.; за ред. А.А. Мазаракі. – К. : КНЕУ, 2010 – 279 с.
5. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А.С. Гальчинський ; ред. О.М. Вербило. – К. : АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
6. Петрушенко В.Л. Філософія : [підручник] / В.Л. Петрушенко. – 4-е вид., виправл. і доп. – Львів : Магнолія-2006, 2008. – 506 с.
7. Білодід Ю.М. Філософія: український світоглядний акцент : [навч. посібник для вищих навчальних закладів] / Ю.М. Білодід. – К. : Кондор, 2006. – 356 с.